

TASARIM YÖNTEMLERİ İLE TOPLUMSAL CİNSİYET FARKINDALIğI ÜZERİNE DÜŞÜNMEYE TEŞVİK ETMEK

Öykü Elif Şare, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım,
oyku.sare@metu.edu.tr

Elif Dilara Bora, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Endüstriyel
Tasarım, dilara.bora@metu.edu.tr

Bu yazı tasarım yöntemleri kullanarak Ankara, Türkiye çerçevesinde cinsiyet kimliği ve dışa vurumu ile cinsiyet kalıplarını odak alan bir araştırmaı ve akabinde konseptleřtirilmiŐ tasarım fikirlerini içermektedir. Araştırma, üretici araştırma yöntemlerini kullanarak, insanların var olan cinsiyet algılarını yönlendirme yapmadan öğrenmeye odaklanmıştır. Araştırma sonuçları; toplumda görölen stereotipleri, ebeveyn figürlerinden edinilen ekonomik ve kültürel değerleri ve aile içerisindeki cinsiyet algısı ile ilişkileri öne çıkarmıştır. Tasarım fikirlerinde literatürde yer alan öbekleşme teorisi (*assemblage theory*), keŐiŐimsellik (*intersectionality*) ve maskülen-feminen varoluşların (*masculine and feminine presence*) etkileriyle birlikte, araştırmada kullanılan yöntemin yoğurulması ile üç farklı tasarım önerisi yapılmıştır. Tasarım çözümlerinde kişileri cinsiyet hakkında düşünmeye ve sorgulamaya teşvik ederek cinsiyet farkındalığı yaratmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet kimliği; cinsiyet kalıpları; cinsiyet algısı; yaratıcı araştırma yöntemleri; toplumsal cinsiyet farkındalığı.

GİRİŞ

Bu yazı cinsiyete duyarlı tasarımlar ortaya çıkarmayı amaçlayan bir araştırmayı ve projeyi konu almaktadır. Cinsiyete duyarlı tasarım ele alınırken feminist teori ve toplumsal cinsiyet farkındalığı konularının ağırlılığının fark edilmesi ile bu alanların tasarımcı bakış aadı kullanılarak araştırılması (Hines, 2019) projeye Őekil vermiştir. Yürütölen alışma kapsamındaki literatür öğrenimi tasarımcılar ve araştırmacılar olarak yazarların farkındalıklarını arttırma isteğine ve içsel sorgulamalar gerçekleştirmelerine neden olmuştur.

Araştırmanın ve devamındaki konsept tasarımların temel amacı cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla hem biz araştırmacı ve tasarımcıların hem de katılımcıların dile getirmediği düşünceleri ortaya çıkarmak ve cinsiyet kavramına karşı bakış aadınsını genişletmektir. Proje çerçevesinde, temel literatür göz önüne alınarak cinsiyet algısını anlamak, insanların ilişkilendirdikleri ifadeleri ve tepkileri görmek amacıyla bir araştırma kurgulanmıştır. Bu araştırma çerçevesinde, insanların bir kişiyi tanımlarken kullandığı bağlamları anlamak, cinsiyet faktörünün bu bağlamlar üzerindeki etkisini sorgulamak, bireyin çevresindeki insan ve/veya nesne ilişkilerinin cinsiyet bağlamına etkisini sorgulamak ve cinsiyetler arasında görölen ayrımların topluma etkisini yansıtmak hedeflenmiştir. Bu amaçla bir yaratıcı tasarım araştırması yöntemi geliştirilip kalıplaşmış cinsiyet algılarına göz atılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler göze alınarak, toplumsal cinsiyet farkındalığı üzerine odaklanan, farklı yaklaşımlarla üç tasarım önerisi üretilmiştir.

İnsan ve ilişkilerinin değerlendirilmesi birçok bilim dalının araştırma konusu olmuştur. Yıllar süresince bu değerlendirmeler farklı teoriler ile incelenmiş ve tartışılmıştır. Bu tartışmaların ortaya çıkardığı düşünsel yaklaşım, insan değerleri ve duyarlılık üzerine kurulu bu proje için biz tasarımcılara farklı bakış aadıları tanımlamıştır. Kişilerin çevrelerindeki insan, ortam ve eşyalarla olan ilişkisinin bu karmaşık ve değeriken yapısını vurgulayan teorilerden birisi temelini Deleuze ve Guattari'nin (1993) Bin Yayla (*A Thousand Plateaus*) isimli kitabından alan Öbekleşme Teorisidir

(*assemblage theory*). Bu teoride öbikleşmeler (*assemblages*) kodlama, katmanlaşma ve bölgeselleşme temellerinden geçerek oluşmaktadır. Bir çokluk (*assemblage*); sosyal, sembolik ve materyal değerlerin aynı anda devam eden akışları olarak tanımlanmaktadır. Bu teorinin yorumlanmasında, insan kimliği de bir çokluk olarak değerlendirildiğinde, benzer aşamalardan geçerek bireylerin kimlikleri oluşturulmaktadır. Çevrelerindeki etmenler (ortam, bireyler ve birey olmayan gövdeler) bu kimliklerin oluşmasına, gelişmesine ve evrilmesine neden olabilmektedir (Deleuze ve Guattari, 1987). Bu ilişkiyel yaklaşım insanların düşünceleri ve ön yargılarında büyük rol oynar, çevredeki etmenler değıştikçe ve kişinin bir araya gelişı (*assembly*) etkilendikçe bu düşünce ve yargılarda da dalgalanmalar yaratabilir.

İnsan kimliğini tanımlarken içsel faktörlerin ötesini ön gören ve dahil eden bir diğery yaklaşım ise Kimberle Williams Crenshaw tarafından 1989 yılında ortaya konan Kesişimsellik (*intersectionality*) kavramıdır. Oxford Sözlük (*Oxford English Dictionary*), keşisimselliğı “İrk, sınıf ve cinsiyet gibi sosyal kategorilerin, belirli bir birey veya grup için geçerli oldukları şekliyle, birbiriyle örtüşen ve birbirine bağılı ayrımcılık veya dezavantaj sistemleri oluşturduğu düşünölen, birbirine bağılı doğası” olarak tanımlamaktadır. Kesişimsellik kavramı ilk oluşturulduğunda kapsadığı kavramların zamanla ötesine geçmiş, bir insanı avantaj/dezavantajda bırakan faktörlerin ırk, cinsiyet ve sınıfın ötesinde veya alt kategorilerinde kavramları da içermeye başlamıştır (Erete v.d., 2018). Bu sayede kişiliklerin kompleks doğasını anlamak için daha geniş bir kapsama ulaşmıştır.

Cinsiyet teması altında, cinsiyet kimliğini açıklamanın farklı yolları bulunmaktadır. Bu yöntemlerden alışlagelmiş olan feminen ve maskölen varoluşların, sıfat olmalarının ötesindeki kompleks yapıları, araştırma çerçevesinde cinsiyet teriminin tanımlanmasında önem taşımaktadır. İnsanların çevrelerine göre maskölen ve feminen varoluşlara koydukları etiketler, bu varoluşlar içerisinde bir sınıf ayrımına eğilim yaratmaktadır (Connell ve Messerschmidt, 2005). Konulan bu etiketler bulunan duruma göre veya sezgisel olarak atfedilse de kesişimsellik

teorisinin temelinde bulunan ırk, sosyal ve ekonomik durumlar gibi insanların ayrımcı sistemler oluşturduğu temalar ile keskin bir yakınlık göstermektedir (Hultman ve Pule, 2020).

Feminist teorinin ana odak noktalarından biri “kadınlık”ı akıl üzerinden kurmayı reddetmektir (Dağdelen, 2021). Feminist teorisyenler, tarihte cinsiyetler arası eşitsizliğe odaklanarak patriyarka kavramını keşfetmişlerdir. Feminist teori ile, patriyarka kavramı sadece erkekler arasındaki egemenliği açıklayan bir kavram olmaktan çıkıp, erkekler tarafından kadınlar üzerinde kurulan baskıyı da tanımlayan bir kavrama evrilmiştir. Erkek egemen iktidar, cinsiyetler arası eşitsizliğin nedeni değildir; bu erkek egemen iktidar tarafından şekillendirilen toplumsal yapı cinsiyetler arası eşitsizliğin nedeni olarak görülmektedir. Cinsiyet eşitsizliğini biçimlendiren faktörler ekonomi, kültür, ideolojik ve cinsel öğelerdir. Cinsiyet eşitsizliği, toplumsal cinsiyet kavramında bahsedilenin aksine doğuştan gelen bir farklılık değil, tarihsel bir olgudur (Dağdelen, 2021).

Literatürde bulunan, cinsiyet ve kimlikler hakkındaki bu farklı bakış açıları ve olgular projenin geri kalanına ilham olarak yansımıştır.

YÖNTEM

Teorik arka planda da sunulan karmaşık çokluk olguları (*assemblages*), insanların bu katman ve detayları bir araya nasıl getireceği ve limitleri olmayan hayali bir insana nasıl aktaracağı hakkında bir merak uyandırmıştır. Bir insandan, kendisi dışında bir kişiyi oluşturması istendiğinde hangi sıfatları ve tanımlamaları kullanacağı merak konusu olmuştur.

Katılımcılardan çok boyutlu ve kapsayıcı yanıtlar alabilmek adına anket ve soru-cevap formatındaki görüşmelerin yeterli gelmeyeceğine karar verilmiştir. Soru-cevap formatındaki araştırma yöntemleri insanları genellikle araştırma ortamına uygun gördükleri roller içerisinde kalmaya iterek cevap verirken uyum sağlama isteği ile harekete geçmelerine neden olmaktadır (Fine, 2010). Bu durumda, yaratıcı tasarım araştırması metotları

üstü kapalı bilgiyi ortaya çıkarmadaki gücü ile öne çıkmaktadır (Hannington, 2007).

Araştırmanın konusuna uygun bir yaratıcı tasarım araştırması modelini uygulamadan önce internet üzerinden araştırma yönteminin kurgusunu içeren bir kısa anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu anketle aranan katılımcı kitlesine kolay ve hızlı şekilde ulaşarak, katılımcıların karakter oluşturma üzerine tepkilerini ölçmek amaçlanmıştır. Ankette, hayali bir kişiyi tanımlamak için kullanılmak üzere kişinin ekonomik ve sosyal durumu ile yaklaşık yaş grubunu dolaylı olarak belirtecek kategoriler içermektedir. Anket sonucunda geliştirilen yaratıcı araçta, ankette kullanılan kategorileşme ve sunum yöntemlerinde geliştirici değişikliklere gidilmiştir.

Anketin çıktıları katılımcılara güvende hissederek fikirlerini rahat ifade edebilecekleri bir ortam sunmanın önemini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle yansıtıcı tarzda (*projective style*) (Hannington, 2007) bir yaratıcı araştırma yöntemi kullanılmasına karar verilmiştir. Yansıtıcı tarzdaki yaratıcı dışavurumsal uygulamalar (kolaj, çizim ve görseller) temel alınarak geliştirilen araştırma aracında, öbekleşme teorisinden (*assemblage theory*) ve tasarım alanında sıklıkla kullanılan kişilik kurgulama (*persona making*) yönteminden esinlenilmiştir. Chang v.d. (2008) bu yöntemden; kişilik kurgulaması tasarımcının varsayımları ve tecrübelerini de içerir, şeklinde bahsetmektedir. Araştırmanın çerçevesinde kişilik kurgulama eylemi katılımcıların cinsiyet kavramlarındaki varsayım ve tecrübelerini dışa vurumunu sergilemek için kullanılmıştır.

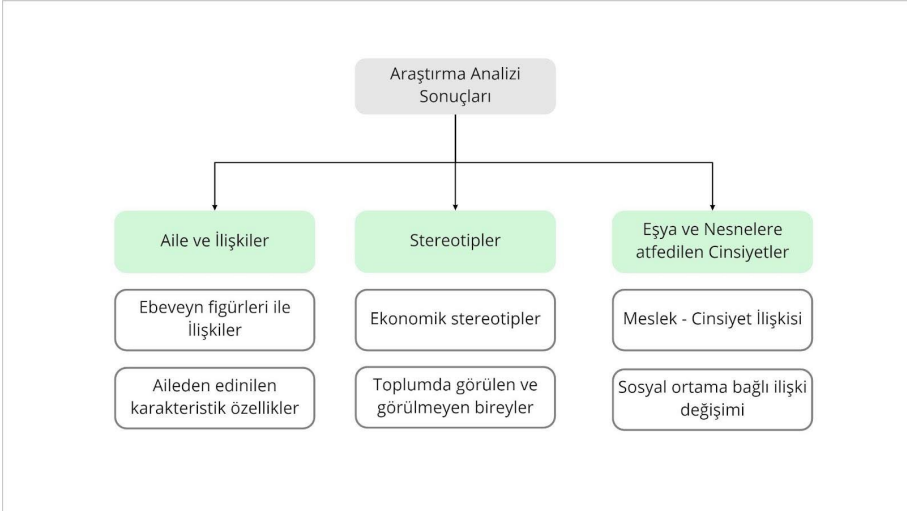
Araştırma aracı, kişilik kurgulama yöntemini katılımcılar için görselleştirmek amacıyla interaktif görüşme formatına uyumlu olarak tasarlanmıştır. İnternet üzerindeki bir beyaz tahta uygulaması (Miro) aracılığı ile ve moderatör yönetiminde kullanılmıştır. Aracın içerisinde bu süreci ifade etmeyi ve detaylandırmayı kolaylaştırmak adına bir kişiyi tanımlarken kullanılabilen ve ön anket denemesinden edinilen bazı kategoriler sunulmuştur. Bu kategoriler ulaşım, ilişkiler, kişiler ve içecekler gibi birbirlerinden farklı konular ile bunları destekleyen çeşitli

görsellerden oluşturulmuştur. Araştırmada on üç kişiyle görüşülmüş, görüşmeler süresince katılımcılardan, bu aracın yardımı ile özgürce kişilikler yaratmaları istenmiştir. Katılımcıların tereddüt ettiği veya hızlıca kurguladıkları durumlarda moderatör, verilen kararların ilişkileri ve arkasındaki nedenleri kolay cevaplanabilir sorular ile edinmeye çalışmıştır.

Yapılan ilk görüşmelerin sonuçları analiz edildiğinde, katılımcıların kendi finansal durumlarını optimize ederek, kendilerinin ideal versiyonlarını yarattığı görülmüştür. Bu noktada, katılımcının özgürce yarattığı kişilere ve ilişkilere edilen bir müdahaleye ve değiştirilen şartlara karşı katılımcının vereceği tepki merak konusu olmuştur. Görüşmenin devamında, moderatör yaratılan ilişkilere ve bağlantılara meydan okumak amacıyla karakterin ön plana çıkan özelliklerine ya da odaklanmış değerlerine müdahale etmiştir. Örneğin, oluşturulan kişi maddi anlamda iyi durumdaysa, araba kullanıyorsa ve ekonomik durumu nedeniyle sosyal bir hayatı varsa; moderatör, bu kişinin ekonomik durumunun artık iyi olmadığını ima ederek kişiye müdahale etmiştir. Moderatörün yaptığı değişikliklerden sonra oluşturulan ilişkiler ve kişinin özellikleri tekrar sorgulanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TASARIM ÇÖZÜMLERİ

Geliştirilen ve uygulanan bu yaratıcı araç ile yapılan araştırma sonucunda ortaya çıkan verilerin filtrelenmesi ve analiz edilmesiyle birçok çıkarıma ulaşılmıştır. Moderatör tarafından yapılan müdahaleye karşı katılımcıların direndiği, değişikliği kabul etmek ve oluşturulan kişinin karakterini değiştirmek istemedikleri görülmüştür. Moderatör tarafından yapılan bu müdahale ile; katılımcının yarattığı kişinin sahip olabileceği ya da olamayacağı başka ilişkileri ya da aidiyetleri sorgulatmak amaçlanmıştır. Yapılan araştırmanın analizi sonucunda, insanların müdahalelere karşı benzer tavırlar takındıkları ve bazı ifadelerin yinelenmeye başladığı görülmüştür.

Resim 1. Araştırma analizinin sınıflandırılması

Araştırmanın sonuçlarının genel olarak üç ana konu başlığı altında odaklandığı görülmüştür (Resim 1). Bu odaklardan ilki, oluşturulan kişilerin cinsiyeti ile aile ilişkileri ve aile kavramları arasında kurulan bağlantılardır. Anne ve baba figürlerine biçilen toplumsal cinsiyet rollerinde, daha çok materyalist tarzda inşa edilen baba-oğul ilişkileri ve annelerin çocukların ahlaki ihtiyaçlarını karşılaması gereken kişi olması gibi kalıp yargıların tekrar ettiği görülmüştür.

Araştırmanın analizi sonucunda çeşitli stereotipler ortaya çıkmış; ekonomik, sosyal ve cinsel yönelim açısından literatürde görülenlere benzer tekrarlar görülmüştür (Gottzén, 2011).

Araştırma sonuçlarının bağlantılı olduğu bir diğer konu ise katılımcıların karakterleri oluştururken kullandıkları nesne-karakter ve eylem-karakter ilişkileridir. İnsan olmayan gövdelere (Deleuze ve Guattari, 1987) atfedilen cinsiyetler, sosyal ortamlar ve ilişkilere bağlı olarak şekillenen yönelimler ile meslekleri cinsiyetlerle eşleştirme eğilimi yine sonuçların odak noktası olmuştur.

Görüşmeler süresince, katılımcıların açık sözlülüğü ve sezgisel olarak toplumsal cinsiyet konularında bağlantıların kurulması ve

sorgulamaların oluşması, araştırmacılar tarafından ilginç ve pozitif bir sonuç olarak görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN TASARIMA AKTARIMI

Araştırmanın yaklaşımı ve yönteminin, doğal bir akışla cinsiyet hakkında düşündürmeye yönlendirmesi tasarım aşamasında istenilen hedeflerle uyum göstermektedir. Araştırma sonucunda tasarım ile müdahalede bulunulabilecek noktalar bilinçlendirme, farkındalık yaratma ve cinsiyet hakkında düşünmeye teşvik etme olarak belirlenmiştir.

Araştırmada kullandığımız karakter yaratma yöntemi ve analizi biz araştırmacıların cinsiyet kavramları üzerine farkındalıklarını arttırmış, cinsiyet algılarımız hakkında bizi sorgulamaya itmiştir. Bu deneyimlerimiz tasarım aşamasında da karakter yaratma yöntemlerinden uzaklaşmadan, hayali bir karakter üzerinden katılımcıları düşünmeye teşvik eden tasarım çözümleri oluşturmanın verimli olabileceği konusunda bir öngörü oluşturmuştur.

Hedeflenen odaklar tasarım alanının sosyal sorunlarla buluşmasını gerektirmektedir. Bu odaklar genellikle daha sanatsal açılarla, dışavurum şeklinde yorumlanan ve alıştığımız tasarım çerçevesinin dışında düşünmeyi gerektiren alanlardır.

Araştırma sürecinde tecrübelendiği üzere, kullanıcının atacağı sezgisel adımlarla fikirlerin dışı vurumuna ulaşmak ve fikirleri üzerine düşünmeye teşvik etmek hedeflenmiştir. Bu tekniği farklı açılardan değerlendiren üç farklı tasarım çözümü önerilmiştir.

Tasarım Çözümü 1- Rastgele Eşleştirmeler

Arka planda sahip olduğumuz bu bilgiler ışığında yaptığımız araştırma birçok stereotip göz önüne çıkarmıştır. Katılımcılarımız kendilerinden karakter oluşturmalarını istediğimizde çeşitlilik gösteren kişiliklerden ziyade belirli bir örüntü izleyen benzer kişilikler oluşturmaya başladıkları görülmüştür. Ankara'da yaşaması dışında hiçbir kısıtlama koymadığımız bu karakterler

çoğu zaman katılımcılarımızın ideal versiyonları şeklinde biçimlendirilmişlerdir. Bu ideal versiyonların çoğu zaman hayatlarından memnun, başarılı ve varlıklı insanların yansımaları olduğu görülmüştür. Bu tanımlamaların zıttı özelliklere sahip veya toplumsal normların dışına çıkarılmış karakter sayısına ise çok daha az sayıda rastlanmıştır.

Birbirini tekrarlayan ebeveyn stereotipleri, göze en çok çarpan karakter oluşumu olmuştur. Ebeveynlere atanan roller cinsiyete bağlı olarak farklılık göstermektedir. Aynı zamanda kız-erkek çocuk ve ebeveyn ilişkilerinin farklı şekillerde tanımlandığı görülmüştür. Maddi gücün genelde ailedeki baba rolüne atandığı, anneye maddi güç verilse bile babadan geri planda tutulduğu öne çıkmıştır. Karaktere atanan mesleğe karar verilmesi ve detaylandırılması aşamasında mühendis, avukat, şirket yöneticisi gibi belli meslek gruplarının erkeklere, kalanlarının ise kadınlara atandığını gözlemlenmiştir. Bütün bu oluşan ve gözlemlenen stereotipler çerçevesinde, bu tasarım çözümündeki amaç toplumda görülmeyen kişileri ortaya çıkarmak ve kalıplaşmış stereotip algısını kırarak cinsiyet üzerine düşündürmektir.

Araştırma sonucunda öne çıkan ve bizlerin de içerisinde bulunduğumuz toplum dolayısıyla farkında olmadan geliştirdiğimiz stereotip algılarını harmanlayarak toplumda görülmeyen insan tiplerini oluşturmak ve bu kişiler üzerinden cinsiyet sorgulaması yapmak amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan cinsiyetlere ayrı ayrı atanan özelliklerin birleştirildiği ve bu birleştirilen özellikler üzerinden kümülatif bir cinsiyet sorgusu yapıldığında karaktere atanacak cinsiyetin ne olacağı merak konusu olmuştur.

Nihai sonuca ulaşmadan önce oluşturduğumuz karakterleri test etmek amacıyla on dört kişinin katılımıyla bir ön anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ön çalışmada oluşturulan karaktere, araştırma sonucunda da öne çıkan faktörler arasında yer alan; meslek grupları, nesne-aidiyetlik, ulaşım ve aktivite-hobi kategorilerini baz alarak çeşitli atamalar yapılmıştır. Bu atamaları yaparken olabildiğince stereotipleri kırmak ve cinsiyet ataması yapmadan önce sorgulama yaratmak hedeflenmiştir. Resim 2'de görüldüğü

üzere, lüks bir aracı olan, tesbih taşıyan, günde 1 litre su içen öğrenci bir karakter üzerinden cinsiyet sorgulaması yapıldığında, katılımcıların tümü tarafından bu karaktere erkek rolü atanmıştır. Aynı karakterin dikiş dikişildiği bilgisi eklendiğinde ise bir önceki verilen kararlarda sorgulamaya gidildiği görülmüştür.

Resim 2. Ön anket çalışması sonuçları

Ön çalışmanın son aşamasında katılımcılara yaptıkları bu seçimlerin nedenleri sorulduğunda ise ikinci aşamada kafalarının karıştığını ve karaktere bir hikâye uydurmaya çalıştıkları öne çıkmıştır. Karakterin tek yaşadığı ve dikiş dikmek zorunda olduğu, örgü ürünler üzerine bir markası olduğu ya da moda tasarımıyla ilgilendiği gibi hikayelerle dikiş dikmeyi karakterin hayatında bir yere oturtmaya çalıştıkları görülmüştür.

Ön araştırmanın sonuçları, stereotip algıları üzerinden insanlara cinsiyet sorgulaması yaptırmanın cinsiyet kavramı üzerine düşünmeye ve sorgulamaya yol açabileceğini göstermiştir. Bu amaç doğrultusunda kişilerin internet üzerinden ulaşabilecekleri bir arayüz tasarlanmasına karar verilmiştir. Bu arayüzde meslek grupları, nesne-aidiyetlik, ulaşım ve aktivite-hobi kategorilerinde bilgiler vererek oluşturulan bu kişinin cinsiyetinin sorulması hedeflenmiştir. Rastgele Eşleştirmeler olarak yansıtılan bu tasarımda, çeşitli kategorilerdeki atamalar, stereotip algıları

dışında bir araya gelecek şekilde kurgulanmıştır. Cinsiyet ataması yapıldıktan sonra, bu seçime neden olan özelliğin ne olduğunu sorarak katılımcının kararlarını sorgulatmak amaçlanmıştır (Resim 3). Alınan bilgilerle arayüzün beslenmesi ve daha sonraki kullanımlar için gelişmesi hedeflenmektedir.

Resim 3. Yapılan cinsiyet ataması ve nedeninin sorulması aşamasındaki arayüz

Arayüzün son aşamasında ise seçimler yapıldıktan sonra bu kişinin düşünülen cinsiyete ait biri olmayabileceği, çevremizdeki eşyalar, araçlar ve insanların bir cinsiyet ibaresi oluşturmadığı vurgulanmaktadır. Bu mesajın didaktik bir şekilde verilmemesi tasarımın en önemli noktalarından biri olarak görülmektedir. Tasarım çözümündeki amaç, insanları cinsiyet üzerine düşünmeye ve sorgulamaya teşvik edebilmektir.

Tasarım Çözümü 2- Başarısız Kime Denir?

Başarı kavramı ele alındığında Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması kitabında da anlatıldığı gibi (Fine, 2010) uzun süre kadın ve erkek

kimlikler için aynı ölçütler tanınmamıştır. Hatta maskülen olarak tanımlanan bazı alanlarda başarı elde eden kadınlara “erkek gibi” vasıflar verilerek kadın kimliklerini görmezden gelen vurgular yapılmıştır. Benzer şekilde Chatard, v.d. (2007) tarafından yapılan “Matematikte ne kadar iyisin?” (*How good are you in math?*) isimli araştırmada katılımcı öğrenciler, toplumsal yargılar altında cevaplar verdirdiklerinde kadın ve erkek olma stereotiplerine uymaya çalıştıkları görülmüştür. Çünkü bu kadın ve erkek kimlikleri için toplum tarafından atanan farklı başarı kavramları oluşturulmuştur (Fine, 2010).

Araştırma süresince görüşmelerde vurgulanan başlıklardan birisi başarı kavramına ithaf edilen özellikler olmuştur. Katılımcıların başarı ile sezgisel olarak eşleştirdikleri öncelikli konseptlerin eğitim ve meslekler olduğu görülmüştür. Oluşturulan kişilere, hayallerindeki hayatları rahatlıkla yaşayabilecekleri gelir düzeylerinde meslekler atanmıştır. Çoğu zaman mesleklerindeki başarıları vurgulanmıştır.

Bu başarıların ikili (*binary*) cinsiyet kimlikleri için farklı şekillerde tanımlandığı görülmüştür. Erkek kişiliklere kendi ayakları üzerinde duran, yönetici roller verilmişken, kadın kişilikler ne kadar mesleklerinde başarılı olsalar da aile ve arkadaşlık bağlarının önemleri vurgulanmıştır. Çoğu zaman başarılı bir kadının arkasında onu destekleyen bir aile figürü olduğu öne çıkarılmıştır. Başarıları hobilerini ne kadar yapabildikleri, ilişkilerini ne derecede devam ettirdikleri gibi faktörleri de içermektedir.

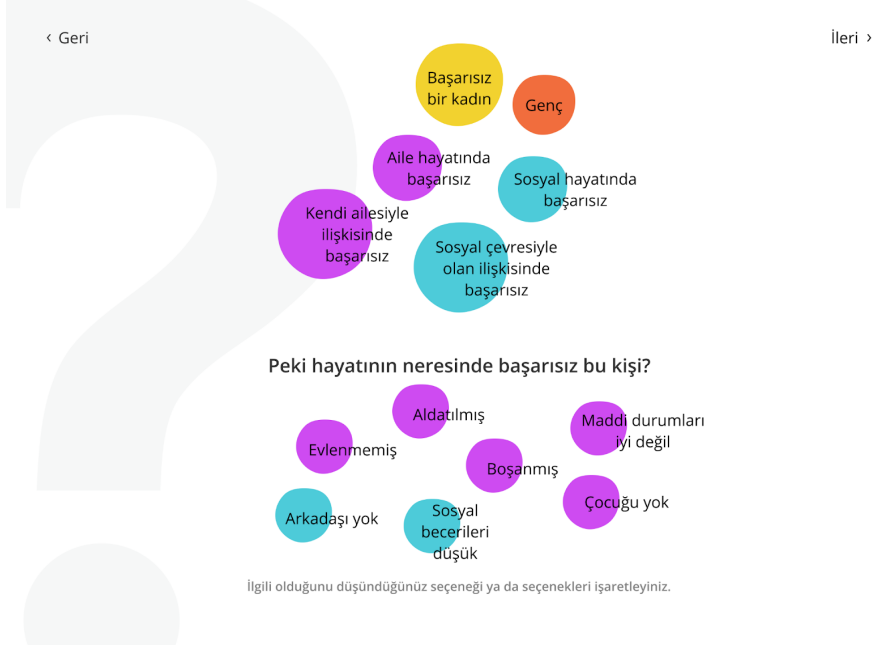
Araştırmada görülen bu tekrarlar tasarımın çerçevelenmesinde öncü olmuştur. “Başarı nedir?” sorusu ile yola çıkıldığında başarıyı tanımlamakta zorlanırken, başarısızlık üzerine daha kolay konuşulabildiğinin ve tartışılabildiğinin fark edilmesiyle ikili cinsiyet kimlikleri dahil edildiğinde, başarısızlık kavramının nasıl yorumlandığını insanlara sergilemeyi amaçlayan bir tasarım hedeflenmiştir.

İnsanların etkileşime geçebileceği bir arayüz tasarımında karar kılınmıştır. Bu arayüz, insan girdileri ile beslenecek beslendikçe

insanlara başarısızlık kavramının cinsiyetlerdeki yansımaları geri verecektir. İnsanlar etkileşimlerinin sonucunda, kadın ve erkek sınıflandırmaları altında başarısızlığa yorulan tanımları bir kelime bulutu formatı ile karşılaştırabileceklerdir. Bu yöntemle, sezgisel olarak verilen cevapların altında yatan cinsiyet algısının dışı vurulacağı düşünülmüştür.

Arayüz rastgele olarak kadın veya erkek bir birey hakkında yönlendiren soruların cevaplanmasını istemektedir. Bu sorular seçilebilen cevaplarla birbirine bağlanarak başarısız bir kişi oluşturmak üzerine kurgulanmıştır. Etkileşimli arayüz insanlara soru cevaplamada ne kadar ilerlediklerini göstererek onları motive etmek ve en sona ulaşmaları için teşvik etmek üzere tasarlanmıştır. Farklı renkler ve dallandırma gibi görsel olarak kolay anlaşılabilir yöntemler kullanılmıştır (Resim 4). Eşleştirmeler sonlandığında ise katılımcının seçimleri ile arayüzün arka planında bulunan ve diğer katılımcıların seçimlerini içeren bilgiler harmanlanarak bir kelime bulutu oluşturulmaktadır. Kelime bulutunun aynı ekranda hem başarısız bir kadın hem de başarısız bir erkek için oluşturulmuş versiyonları gösterilerek katılımcıları hem kendi kararları hem de kümülatif seçimler hakkında düşünmeye ve sorgulamaya teşvik etmek hedeflenmiştir.

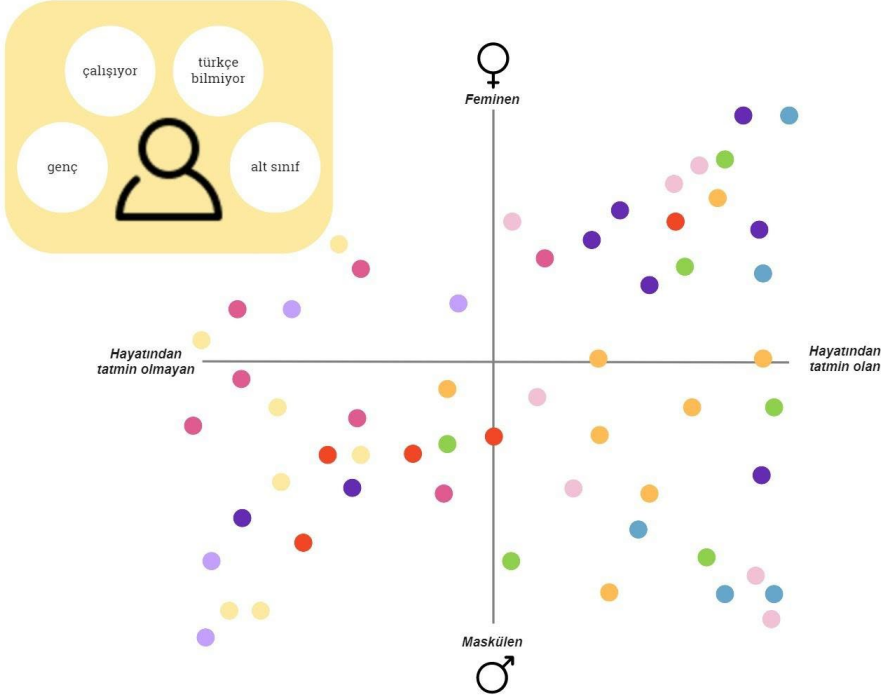
Bu arayüzün farklı elektronik platformlara yansıtılarak farklı yerlerde çok kişiye ulaşabilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede oluşturulan kelime bulutu, olabildiğince fazla kişiye ulaşarak farklı arka planlardan gelen insanların sezgisel cevaplarını öğrenebilecek, katılımcılar bu bulgular üzerine düşünebilecek ve onları yorumlayabileceklerdir.

Resim 4. Başarısız olarak tanımlanan kişinin başarısız olarak değerlendirilmesinin sebeplerini anlamak üzerine kurgulanmış arayüz

Tasarım Çözümü 3- Düşünce Haritası

Araştırmada öne çıkan noktalardan biri de cinsiyet tanımı değiştiğinde yaratılan hikayelere yapılan yorumların değişmesi olmuştur. Bir erkek karakter için olumlu olarak tanımlanan bir durumun, bir kadın için olumsuz olarak tanımlanabildiği, insanlar ne kadar bilinçli yaklaşırlarsa yaklaşırlar özellikle cinsiyet hakkında düşündürülmedikleri durumlarda alışlagelmiş toplumsal algıların yansımalarını sergileyebildikleri görülmüştür. Bu tasarım çözümünde amaç, kişileri değerlendirirken kullanılan sıfatların yarattığı algıyı sergilemektir. Tasarım çözümünde oluşturulan kişilere yaş, iş, din, dil, ekonomik durum gibi kişileri tanımlayan fakat nesnelere ilişkilendirilmemiş özellikler verilerek cinsiyet sorgulaması yapmak ve bu kişinin hayatındaki tatmin olma-olmama seviyesini anlamak hedeflenmiştir.

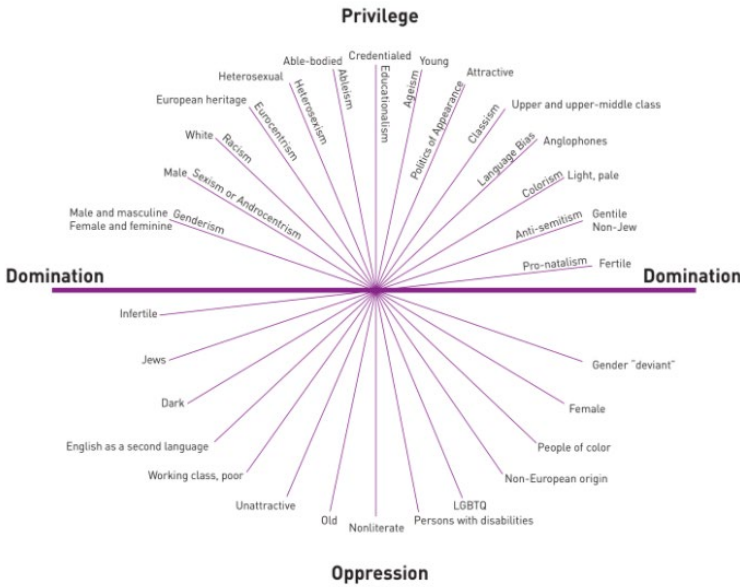
Resim 5. Düşünce Haritası ön çalışma sonuçları

Nihai tasarıma ulaşmadan önce atanan özellikleri ve bu özelliklerin cinsiyet-tatmin olma üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla bir ön çalışma gerçekleştirilmiştir. Ön çalışma için dokuz farklı karakter oluşturularak katılımcılardan bu karakterleri cinsiyet-tatmin olma kartezyeninde ait olduklarını düşündükleri yere yerleştirmelerini istenmiştir. Sadece Türkiye'de yaşama kısıtlaması koyulan karakterlerin kartezyende farklı yerlere yerleştirildiği gözlemlenmiştir. Resim 5'te görüldüğü gibi çalışan, Türkçe bilmeyen, alt sınıf bir gence çoğunlukla maskülen ve hayatından tatmin olmayan bir karakter çizilmiştir. Katılımcılarla konuşulduğunda ise bu kişinin başka ülkeden göç eden ve fiziksel gücü ile çalışan biri olabileceği yorumlamasında buldukları ortaya çıkmıştır. Yapılan ön çalışma sonucunda, katılımcılara sadece bu karakterlerin kartezyendeki yerini sorgulamakla kalmayıp bir tartışma ve yorumlama ortamı oluşturmanın

farkındalık yaratmada faydalı olabileceğine karar verilmiş ve nihai tasarıma yansıtılmıştır.

Düşünce Haritası, önceden belirlenmiş kategorilerden seçilen özelliklerle, moderatör tarafından oluşturulan kişiliklerin, cinsiyet ve hayattan tatmin olma gibi ikincil bir faktöre göre bir kartezyene konumlandırılması ile çalışmaktadır. Sonucunda görsel harita oluşturan oyunlaştırılmış bir çevrimiçi araç olarak tasarlanmıştır.

Temelinde kesişimsellik teorisinin görselleştirilme örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Erete v.d. (2018) tarafından hazırlanan kesişimselliğin marjinlerini göstermeyi amaçlayan kartezyen kullanımından ilham alınarak geliştirilmiştir (Resim 6).

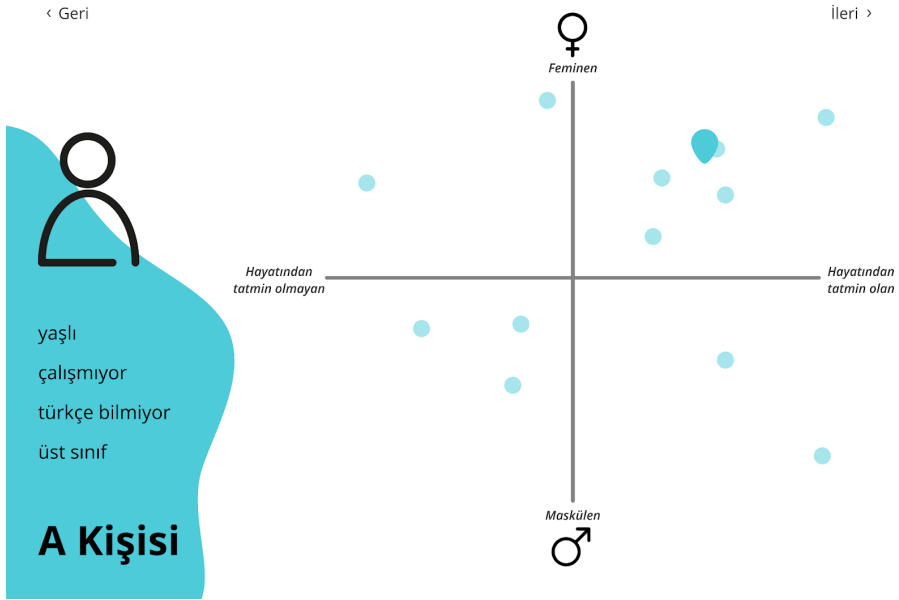

Resim 6. An Intersectional Approach to Designing in the Margins (Erete v.d., 2018)

Kullanıcı, platform ile kontrollü bir ortamda karşılaşmaktadır. Bir moderatör veya bu rolün üstlenildiği bir ortamda, katılımcıların moderatörün sunduğu bağlantı aracılığı ile platforma bağlanmaları istenmektedir. Daha önceden moderatör tarafından oluşturulmuş

kişilikleri ve onları tanımlayan sıfatları (örn. yoksul, orta yaşlı, sadece Türkçe biliyor) görmektedirler. Önerilen kartezyende (örn. Cinsiyet-Hayattan tatmin olmak) bu kişinin nereye yerleşebileceğini yorumlamaları istenmektedir. Her katılımcı karara vardığında, kişiyi harita üzerine yerleştirerek cevabını anonim olarak vermiş olur. Moderatörün, kartezyen üzerinde anonim olarak verilen cevapları göstererek bir tartışma ortamı yaratıp katılımcıları düşünmeye teşvik etmesi hedeflenmektedir (Resim 7). Yapılan seçimlerde bir doğru ya da yanlış olmadığı vurgulanarak seçimlerin nedenleri sorgulanmakta ve katılımcılarda cinsiyet algıları üzerine farkındalık oluşturmaya çalışılmaktadır.

Resim 7. Moderatörün tanımlamış olduğu kişi örneğine karşılık katılımcıların verdiği cevapların harita görüntüsü

Düşünce Haritası'nın, cinsiyet farkındalığı temelli bir yakınlaşma (*icebreaker*) etkinliği olarak kullanılması öngörülmüştür. Kullanım yerleri olarak konferanslar, çalıştaylar, eğitimler, dersler ve belediyeler tarafından düzenlenen etkinlikler hedeflenmiştir.

Aynı zamanda bireysel olarak katkı sağlanabilecek bir araştırma havuzu sağlanması ve bu havuzun alınan bilgilerle düzenli olarak güncellenmesi kurgulanmıştır.

SONUÇ

Bu araştırma, Ankara, Türkiye kapsamında cinsiyet algılarını ve kalıplarını anlamak, cinsiyet kavramı çerçevesinde dışa vurulmayan düşünceleri ortaya çıkarmak amacıyla kurgulanmıştır.

Araştırma için geliştirilen yaratıcı araç (*generative tool*) katılımcıların ilişkilendirdikleri düşünceleri görmek ve kalıplaşmış cinsiyet algılarını anlamak için kullanılmıştır. Araştırma verileri, toplumsal cinsiyet farkındalığı yaratmayı hedefleyen konsept tasarımlarda kullanılmıştır. Araştırma sonucunda vurgulanan noktalardan yola çıkarak üç farklı tasarım çözümü geliştirilmiştir.

Tasarım çözümleri, araştırma sürecinde vurgulanan öbekleşme teorisi (*assemblage theory*), kesişimsellik (*intersectionality*), maskülen/feminen algıları ve nesnelere veya eylemlerin cinsiyetlerle ilişkilendirilmesi olguları üzerinden cinsiyet farkındalığı yaratmak amacı ile kurgulanmıştır. Tasarım çözümlerinde didaktik bir dil ve yöntem kullanılmaya özen gösterilmiş, katılımcıları düşünmeye teşvik eden, kafa kaşıtan ve sorgulatan bir yaklaşım sergilenmiştir. Tasarım dili olarak herhangi bir cinsiyete yakınsanamayacak bir renk paleti seçilmiş, görsel elemanlar, illüstrasyonlar ve dil ile eğlenceli bir bakış açısı katmak hedeflenmiştir. Tasarımların ilgi çekici ve merak uyandırıcı olması istenmiştir. Tasarlanan arayüzlerin cinsiyete duyarlı bir çalışma içerdiği belirtilmemiş, katılımcıların düşüncelerini dışa vurmak ve bu düşünceler çerçevesinde farkındalık yaratmak amaçlanmıştır.

İlk tasarım çözümü olan Rastgele Eşleştirmeler, öbekleşme teorisi çerçevesinde (*assemblage theory*) nesnelere ve eylemler üzerinden yaratılan cinsiyet algılarını anlamaya odaklanmıştır. Toplumdaki görülen ve görülmeyen insan tiplerini ortaya çıkarmakla birlikte, stereotiplere karşı çıkararak yargılarımızı sorgulamak ve insanları cinsiyet kavramları üzerinden düşünmeye teşvik etmek

hedeflenmiştir.

İkinci tasarım çözümü Başarısız Kime Denir?'in temeli, maskülen ve feminen varoluşlara (*masculine and feminine presence*) dayanmaktadır. Başarısız bir kadının ve erkeğin başarısız olarak değerlendirilmesinin arkasındaki nedenlere ve bu nedenlerin cinsiyetle ilişkilendirilmesine odaklanmıştır. Başarısızlık nedenlerini erkek ve kadın için ayrı ayrı kelime bulutu olarak göstererek, katılımcının hem kendi kararlarını hem de diğer insanlar tarafından verilen kararları görmesi ve nedenlerini düşünmesi amaçlanmıştır.

Son tasarım çözümü olan Düşünce Haritası, kadın ve/veya erkek olma ile hayattan tatmin olup olmama arasındaki ilişkiyi somutlaştırmak üzerine odaklanmıştır. Hayattan tatmin olma durumunu yoruma açık bir uç olarak, değerlendirmeyi yapan kişilere bırakarak cinsiyet hakkında düşündürücü bir ortam yaratmak hedeflenmiştir. Kesişimsellikten (*intersectionality*) etkilenerek, bazı karakteristik sıfatların (yaş, ekonomik durum, dil, din gibi) kadın ve erkek kimliklerinde farklı değerlendirilmelerini vurgulamayı, katılımcıların bu vurguyu, gruplar halinde yaratılan tartışma ortamı sayesinde fark etmesi ve sorgulaması amaçlanmıştır.

Bu araştırma ve devamındaki konsept tasarımlar, ilginç gözlemlere ve cinsiyete ilişkin konuşmalara yol açsa da araştırma sürecinde göz ardı edilemeyecek kısıtlamalarla da karşılaşmıştır. Araştırma süreci Ankara, Türkiye sınırları kapsamında gerçekleşmiştir. Katılımcılar cinsiyet üzerine konuşurken ikili (*binary*) cinsiyet algısı içerisinde kalırken cinsel yönelimler gibi belirli konularda konuşmaktan çoğunlukla kaçınmışlardır. Katılımcılarda araştırma süreci hakkında güvensizlik yaratmadan cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve romantik ilişkiler gibi konular hakkında konuşmak araştırma için zorlayıcı bir kısıt oluşturmuştur.

Ek olarak, yapılan araştırma COVID-19 pandemisi ve kullanılan araçların gerektirdiği teknolojik okur yazarlığın bir sonucu olarak kısıtlı sayıda ve nispeten genç katılımcılarla yapılmıştır. Araç benimsedikçe ve geliştikçe, farklı yaş demografileri ve farklı

kültürden insanlar ile yapılan denemelerde sonuçların değişiklik göstermesi büyük ölçüde beklenmektedir.

Araştırma ve devamındaki konsept tasarım çözümleri ile toplumsal cinsiyet farkındalığı yaratmak hedeflenmiştir. Hedef, araştırma ve tasarımlarda direkt olarak dile getirilmemiş, oyunlaştırılmış konseptlerle katılımcılara aktarılmaya çalışılmıştır. Konsept tasarımların katılımcılarla test edilmesinin tasarımların gelişme sürecini etkilemesi, bu kapsamda gelişerek ve değişerek çözümlerin nihai haline ulaşması öngörülmektedir.

TEŞEKKÜR

Araştırma ve devamındaki projelerin geliştirilmesi süreçlerinde yazarlar ile çalışarak, araştırmacı ve tasarımcı olarak yaptığı katkıları nedeniyle Açelya Küçükkurt'a, araştırmaya katkıda bulunan tüm katılımcılarımıza ve süreç boyunca bize yol gösteren hocalarımız Erman Örsan Yetiş ve Yekta Bakırlıoğlu'na teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Chang, Y. N., Lim, Y. K., ve Stolterman, E. (2008). *Personas. Beşinci NordiCHI '08: Proceedings of the 5th Nordic Conference on Human-Computer Interaction: Building Bridges bildiriler kitabı* içinde. <https://doi.org/10.1145/1463160.1463214>

Chatard, A., Guimond, S. Ve Selimbegovic, L. (2007). "How good are you in math?" The effect of gender stereotypes on students' recollection of their school marks. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(6), 1017-1024.

Connell, R. W. ve Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender & Society*, 19(6), 829-859.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>

Dağdelen, A. (2021). Platon'dan Hegel'e Akıl ve "Kadınlık": "Kadınlık"tan Kurtuluş Olarak Feminist Teori. *International Journal of Business Economics and*

Management Perspectives, 2(2), 829-841.
<https://doi.org/10.29228/ijbemp.54691>

Deleuze, G., ve Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus*. Bloomsbury Academic.

Deleuze, G., ve Guattari, F. (1993). *Kapitalizm ve Şizofreni 2 Bin Yayla* (Ali Akay, çeviri). Bağlam Yayınları. (Orijinal Eserin yayın tarihi 1980)

Erete, S., Israni, A., ve Dillahunt, T. (2018). An intersectional approach to designing in the margins. *Interactions*, 25(3). <https://doi.org/10.1145/3194349>

Fine, C. (2010) *Delusions of Gender, How Our Minds, Society, and Neurosexism Create Difference*. Lowenstein Associates and Anatoliait Copyrights Agency.

Gottzén, L. (2011). Metaphors of masculinity: Hierarchies and assemblages. *GEXcel Work in progress report*, 15, 229-239

Hanington, B. M. (2007). Generative research in design education. *International Association of Societies of Design Research 2007: Emerging Trends in Design Research*, 12-15.

Hines, S. (2019) Feminist Theory. V.L., Robinson, ve D., Richardson (Ed.), *Introducing Gender and Women's Studies*. (4. Baskı) içinde (23-39). Macmillen International.

Hultman, M. ve Pule, P. (2020). Ecological masculinities: a response to societal crises of our time. *POPULATION*, 23(2), 61-71. <https://doi.org/10.19181/population.2020.23.2.6>.

Intersectionality. (n.d). *Oxford English Dictionary* içinde. 20.01.2022 erişim tarihinde <https://www.oed.com/view/Entry/429843> URL adresinden erişildi.